

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите

- Пловдив

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

University of Agribusiness and Rural Development

Bulgaria

<http://science.uard.bg>

THE IDEAS OF RICARDO AND MALTUS - A CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF THE POLITICAL ECONOMY FROM THE END OF THE XVIII AND THE BEGINNING OF THE XIX CENTURY

Tsvetan Iliev

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: The subject of research in this paper is the formation of the economy as a separate scientific field under the name political economy in the end of 18th century until the beginning of the 19th century. The subject of the study is the changes that occur in the methodology, ideas and interpretation of the main economic categories in the field of the classical political economy in work of David Ricardo and Thomas Robert Malthus. On this basis, the aim of the work is to highlight the main views of the economic life of society in England and France from the end of 18th century until the beginning of the 19th century.

Keywords: economic classicism, political economy, David Ricardo and Thomas Robert Malthus.

ИДЕИТЕ НА РИКАРДО И МАЛТУС – ПРИНОС В РАЗВИТИЕТО НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ ОТ КРАЯ НА XVIII И НАЧАЛОТО НА XIX ВЕК

Цветан Илиев

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: Обект на изследване в настоящата разработка е оформянето на икономиката като самостоятелно научно направление под наименованието политическа икономия в периода от края на XVIII и началото на XIX век. Предмет на изследване са промените, които настъпват в методологията, идеите и интерпретацията на основните икономически категории в полето на класическата политическа икономия, представени в творчеството на Дейвид Рикардо и Томас Робърт Малтус. На тази основа цел на работата е да се осветлят в теоретичен план основните им възгледи за икономическия живот на обществото от края на XVIII и началото на XIX век.

Ключови думи: икономически класицизъм, политическа икономия, Дейвид Рикардо, Томас Р. Малтус.

ПРИНОСЪТ НА ДЕЙВИД РИКАРДО ЗА РАЗВИТИЕТО НА КЛАСИЧЕСКАТА ПОЛИТИЧЕСКА ИКОНОМИЯ

Бележитият английски икономист **Дейвид Рикардо** (1772 – 1823 г.) е роден в Лондон в семейството на богат борсов посредник с еврейски произход. Първоначално учи в родния си град, след което е изпратен в кантората на чичо си в Амстердам да изучава търговско дело. На 14-годишна възраст прекратява обучението си и става помощник на баща си в кантората и на борсата.

Вродената му съобразителност и наблюдателност за кратко време го превръщат в един от най-известните хора в борсовата търговия. През 1809 – 1810 г. той вече е сред най-големите фигури на лондонския финансов свят. В същото време увлечението му към естествените науки, по-точно към естествознанието и математиката, има определяща роля за по-нататъшното му оформяне като изследовател на стопанските процеси и явления. При тази научна насоченост сериозно се впечатлява от идеите на Адам Смит, Томас Малтус и Джеймс Мил – видни представители на класическата политическа икономия.

В началото на XIX век въпросът за парите и банковото дело в Англия е на дневен ред и в центъра на обществените полемики, което не убягва и на Рикардо. По тази тема публикува памфлет, озаглавен „Цената на златото“. Счита се, че чрез него поставя основите на **количествената теория за парите**. По-късно в епохата на промишления преврат на бял свят излиза и неговият житейски труд „За принципите на политическата икономия и данъчното облагане“¹. В него той развива принципите на политическата икономия, издига ги до нови научни висоти. Обществено-политическата му дейност се основава на дълбока принципност и последователност, застъпва се за реформиране на парламента, за свободата на търговските отношения, за премахването на „житните закони“ и за редица други радикални промени на обществото. Рикардо умира твърде млад – само на 51 г., но оставя наследство, сравнимо с вековните достижения в научната икономическа мисъл.

Във фундаменталния си труд „За принципите на политическата икономия и данъчното облагане“ Рикардо дава своя дефиниция на предмета на политическата икономия: **изучаване на принципите за разпределението на общественото богатство**

¹ Вж. Рикардо, Д. За принципите на политическата икономия и данъчното облагане. ИК „Рата“, С., 2006.

между отделните прослойки. В този смисъл той измества фокуса на внимание на науката от изучаването на причините за създаване на богатството към неговото разпределение. За него законите, които движат разпределението на богатството в едно общество, трябва да лежат в основата на предмета на политическата икономия. Разграничавайки се от своите предшественици, той не отделя тези закони от условията на материалното производство. Ако при Смит те са „естествено“ съществуващи, по волята на сила извън материалното производство, то при Рикардо имат обективна основа.

Прилаганата от Рикардо изследователска методология е свързана преди всичко с изучаване на производството в неговата определена социална форма. С други думи, той поставя акцент върху системата на съществуващите производствени отношения между хората по повод на създаването на материални блага. Това го кара да насочи изследователския си фокус към сферата на разпределението. За него принципите на разпределение на богатството в едно общество трябва да се базират на определянето на стойността чрез работното време. На основата на философския материализъм от XVII век, за постигане на горепосочената цел, използва методите на научната дедукция и абстракция. В тази връзка, той се стреми да обясни икономическите категории на основата на трудовата теория за стойността, като прави опит да представи капиталистическата система в единство, подчинено на закона за стойността. Така при Рикардо се създава възможност не само за научно обяснение на отделни явления, но и за цялостно изследване на съвкупността от стопански категории с тяхната вътрешна същност.

Въпреки че стои на позицията за обективния характер на икономическите закони като норми на естествения ред в стопанския живот, Рикардо не прилага в методологията си историческия подход при анализа на отношенията в капиталистическото общество. За него класовата структура на обществото има важна роля за начина, по който функционира икономиката.

Като привърженик на естествените науки, Рикардо включва в методологията си и инструменти, присъщи на тях. Прилаганият от него количествен подход при анализа на икономическите категории и закономерности открива пътя за използването на математиката в разработките на представителите на икономическата мисъл в бъдеще.

Макар и в недостатъчно развита форма, Рикардо полага основите на прехода от абстрактния към конкретния анализ. По-конкретно, от анализ на стойността пристъпва към анализ на различните стопански явления от гледна точка на това дали съответстват или не на принципа на трудовата теория за стойността.

Теория за стойността на Рикардо

Рикардо разглежда стойността в две посоки. От една страна като изразител на полезността на даден предмет, а от друга - като възможност за придобиване на други вещи, предоставена от притежанието на този предмет. По този начин първата определя като „потребителна стойност“, а втората - като „разменна стойност“². Според него разменната стойност на всички стоки се определя от относителните разходи на труд за тяхното производство, докато потребителната зависи от полезността. Това, което разграничава възгледите на Рикардо от тези на Смит, като основоположник на трудовата теория за стойността, е преценката му за полезността като съществена предпоставка за определянето на разменната стойност на стоките. Притежавайки полезност, стоките формират разменната си стойност по два начина. Първо, на основата на своята *рядкост*, и второ – чрез *количеството труд*, необходим за тяхното създаване.

² Вж. Рикардо, Д. За принципите на политическата икономия и данъчното облагане. ИК „Пата“, С., 2006, с. 7-8.

В своя научен подход към стойността Рикардо се интересува преди всичко от **относителната стойност на стоките**, и по-точно – **по какъв начин по-производителният труд на едни хора, създаващи дадена стока, ще се съизмери с по-малко производителния труд на други, произвеждащи същата стока**. С други думи, вниманието му е насочено към механизма на съизмерване на стоките по отношение на тяхната стойност. На практика от демонстрираните в неговото произведение възгледи става ясно, че той не разбира разменната стойност на стоките като форма на проявление на стойността въобще. По-точно казано, за него тя не е исторически обусловено отношение между хората, а отношение между вещите.

При анализа на стойността на стоките Рикардо за първи път в развитието на икономическата наука **се опитва да направи разлика между индивидуалния и обществения труд**. За него индивидуалните разходи за труд при определени лоши условия за производство винаги са регулатор на величината на стойността. По този начин пренася особеностите на ценообразуването в селското стопанство във всички останали отрасли. Той смята, че трудът с различни качества се възнаграждава различно. Наличието на отделни видове труд, характеризиращи се с различна степен на сложност, за него не се явяват препятствие при определяне стойността на труда. Продуктът, получен чрез използването на по-сложен труд, на пазара се приравнява към продукт, създаден при използването на по-нискоквалифициран труд. Така трудът с различни качества се свежда до определено количество обикновен труд.

В своите разработки Рикардо не приема виждането на Смит за определяне стойността на труда чрез работното време. Смит определя стойността от фактическата сума на доходите във вид на работна заплата, печалба и рента, получавани от производството и реализацията на стоките, като тя има различни измерения в зависимост от достигнатия етап на обществено развитие. Според Рикардо законът за стойността не може да търпи промени с развитието на обществото. В този смисъл той отхвърля и твърдението на Смит, че повишаването на паричната форма на работната заплата предполага изменения на стойността и на цените на стоките. По този повод Рикардо казва: „Работната заплата може да се повиши с 20% и печалбата може в резултат да падне в по-голяма или по-малка пропорция, без да предизвика ни най-малко изменение в относителната стойност на стоките“³.

Приносът на бележития англичанин за развитието на теорията за стойността се състои и в определянето на стойността не само чрез труда, изразходван за производство на стоката, но и посредством труда, вложен в средства за производство. Въпреки това, той не изяснява докрай проблема за пренасянето на стойността от средствата за производство върху готовия продукт. За него остава неразбираем двойствения характер на труда, създаващ стоката, както и двойствения резултат от този труд. По-конкретно, той не е осъзнал наличието в стойността на стоката на труд в две форми. Веднъж „пренесена стойност“, в резултат от конкретния труд, и втори път – „новосъздадена стойност“, на основата на „абстрактен труд“. В своите анализи върху категорията „стойност“ достига единствено до съждението, че **тя се създава от труда, независимо от неговите конкретни форми на проявление**.

При оформянето на вижданията си за стойността Рикардо концентрира изцяло вниманието върху определянето на величината ѝ, поради което не успява да направи разлика между „реална стойност“ и „относителна стойност“. Приоритизирайки количествения пред качествения анализ, той разбира стойността на стоката като израз на определено работно време, даващо възможност за изразяването ѝ в стойността на друга стока. В рамките на този подход обаче Рикардо преодолява направеното от Смит смесване на „изразходвания“ с „купуваемия“ труд. За него **трудът, който се изразходва за**

³ Пак там, с. 10-11.

производството на дадена стока, не е равен на труда, който може да се купи след продажбата на тази стока.

Посоченото дава основание да се направи заключението, че **пренебрегването на историческия подход при изследването на капиталистическите отношения от страна на Рикардо не му позволява да разграничи понятията „стойност“ и „цена“ на стоката.** Пазарните цени, според него, се колебаят около стойността на стоките, която е едновременно и производствена цена. С други думи, той не разбира производствената цена като една от формите на проявление на стойността, а като съвпадение с нея. Ако възникнат отклонение на производствената цена от стойността, то те биха имали само случаен характер.

Нещо повече, оспорвайки позицията на Смит, Рикардо доказва, че **разпадането на стойността на стоката на „работна заплата“ и „печалба“, когато трудът и капитала принадлежат на различни лица, не променя определянето на стойността чрез работното време.** Според него стойността е първичен фактор, а доходите са производни. В този смисъл стойността се разлага на доходи, но не се образува от тях.

В резултат на непознаването на процеса на превръщане на стойността в производствена цена, той не е наясно и с механизма на трансформация на принадлежната стойност в печалба, а печалбата – в средна печалба. Последното го приема като факт. Рикардо разлага стойността на стоката на печалба плюс работна заплата. Но това вече са категории не на стойността, а на цената на производството. Той не вижда междинните звена, водещи от стойността към цената на производство.

Теория на разпределението на Рикардо

При разработването на своята **теория на разпределението** Рикардо изследва **отношението между работна заплата, печалба и рента.** Пренебрегвайки произхода на тези категории, неговият интерес е съсредоточен само върху количествената им определеност и върху отношението, в което се намират една спрямо друга. Той определя работната заплата със стойността на средствата за съществуване на трудещия се и неговото семейство, т.е. със стойността на възпроизводството на работната сила⁴. Според него, **за да може работникът да издържа себе си и своето семейство, от значение е не каква заплата получава, т.е. количество пари, а какво количество стоки може да закупи с тях.** По-конкретно, **„естествената цена“ на работната сила зависи от това.** На тази основа Рикардо успява да установи зависимост между цената на храната и на предметите за потребление и естествената цена на труда. При повишаване на цената на предметите от първа необходимост и на храната, според него, расте и цената на труда, и обратно. В продължение отбелязва, че с прогреса на обществото естествената цена винаги има тенденция да се повишава.

Под „пазарна цена“ на труда той разбира цената, която реално се плаща за него в резултат на съотношението между търсене и предлагане. Трудът е скъп, когато е оскъден, и обратно – той е евтин, ако съществува в изобилие. Според Рикардо пазарната цена на труда има тенденция да се съобразява с естествената. Работникът се намира в добро положение, когато пазарната цена надвишава естествената. При положение, че тя е под естествената, състоянието на трудещия се влошава. При тези разсъждения английския мислител достига до заключението: **с напредъка на обществото и с нарастване на неговия капитал продължителното увеличение на пазарната работна заплата ще зависи от това дали естествената цена на труда се е повишила.** Последното той отдава на степента, в която се е повишила естествената цена на предметите за потребление,

⁴ Вж. Рикардо, Д. За принципите на политическата икономия и данъчното облагане. ИК „Пата“, С., 2006, с. 65-77.

гарантиращи минимум а оцеляване на работника. Причините, поради които работната заплата се повишава или намалява, Рикардо определя в две посоки:

- съотношението между търсене и предлагане на работна сила;
- цените на стоките, за които се изразходва работната заплата.

В своята теория за разпределението видният английски икономист не отделя законите на разпределението от тези на производството. На тази основа **обяснява работната заплата на базата на трудовата теория за стойността на стоките като представя работната сила за стока, която има своя стойност и цена.** За Рикардо реалната работна заплата не се променя, а се изменя само номиналната. Последното той вижда като връзка с нарастването на цените на селскостопанските продукти на основата на повишението на рентата. Той смята, че тази тенденция може да се преодолее чрез усъвършенстване на селскостопанската техника и прилагане достиженията на агрономическата наука. По този начин ще се освободи една част от труда с оглед понижаване цените на най-необходимите за работника предмети за потребление.

В произведението си Рикардо отделя цяла глава и на **печалбата**⁵. Той я представя като **излишък на стойността на стоката над работната заплата.** Основният въпрос, който занимава Рикардо, е свързан с **изясняване на причината за постоянните колебания в нормата на печалба и отгук – на постоянните изменения в нормата на лихвата.** Както вече изяснихме по-горе, той разделя стойността на стоката на две части: работна заплата и печалба. Величината на печалбата представя в обратна пропорционална зависимост от размера на работната заплата. С повишаване на работната заплата печалбата намалява, и обратно.

Изграждайки своята теория за печалбата върху трудовата теория за стойността, Рикардо **представя печалбата като част от стойността на стоката,** а неин единствен източник е трудът на наемните работници. При оформяне на този свой възглед той не прави разлика между принадлежна стойност и печалба.

Във втора глава на „За принципите на политическата икономия и данъчното облагане“ Рикардо отделя внимание и на **рентата** като икономическа категория⁶. За разлика от Смит, който дава четири определения за рентата, той изгражда своето виждане изцяло върху трудовата теория за стойността. По-конкретно, неговата дефиниция за рентата е: **добавъчна печалба, получена от фермера-капиталист и отдадена на земевладелците срещу предоставеното право за ползване на тяхната земя.**

Определяйки същността на рентата, Рикардо отбелязва, че тя е резултат от относителното плодородие на почвата, а не на абсолютното. Получената рента от по-плодородните земи, според него, не е резултат от действието на природните сили както твърди Смит, а на труда на наемните селскостопански работници.

В своите възгледи по въпроса за рентата бележитият английски икономист е привърженик на т. нар. „закон за намаляващото плодородие на почвата“. Съгласно този закон всяко последващо влагане на капитал в селското стопанство е по-малко производително от предходното. По негово време този закон е аксиома на класическата политическа икономия.

Възгледи за капитала

При разглеждането на въпросите, свързани с капитала, Рикардо не ги интерпретира като исторически обусловено обществено отношение на производството, изразено в стойност, която носи принадлежна стойност. По-скоро той търси съществуването на капитала още в първобитното състояние на обществото, където го интерпретира като „натрупан труд“. За разлика от предходно представените икономически категории, на

⁵ Пак там, с. 78-93.

⁶ Пак там, с. 44-57.

които е отредил глави в своето основно произведение, то за капитала няма такава. При прегледа и анализа на въпроса за влиянието на величината на работната заплата върху „относителната стойност на стоките“ той съвсем инцидентно споменава и за същността и разликата между основен и оборотен капитал. Все пак обаче, не въвежда понятията „постоянен“ и „променлив“ капитал. На практика не ги употребява.

В своите разсъждения Рикардо говори за **отношението на капитала, предназначен за издръжка на труда, представен като оборотен, и капитала, вложен в машини, сгради и прибори, определен като основен**. Това разграничение е дефинирано бегло в зависимост от обстоятелството дали капиталът се износва бързо и изисква да бъде често възпроизвеждан или се употребява бавно. Въпреки това косвено представяне, английският икономист успява да долови ролята на постоянната част на капитала в производството на стоката. В този смисъл той аргументира тезата, че капиталът не създава стойност, а само пренася своята стойност върху тази на произведената стока.

Разработвайки икономическата си система, Рикардо свежда оборотния капитал до променлив носител, т.е. частта от производителния капитал, изразходвана за работна сила. Основният капитал приема за постоянен – машини, инструменти, сгради и др. Това деление на капитала обаче пренебрегва тази част от него, която е предназначена за материални запаси. Затова може да се каже, че **Рикардо изследва само начина на пренасянето на стойността, а не механизмът на нейното производство**.

Виждания на Рикардо за кризите

В глава XXI на своето епохално произведение, наречена „Влиянието на натрупването върху печалбата и лихвата“, **Рикардо отхвърля възможността за възникване на обща криза на свръхпроизводство**⁷. Това разбиране е предопределено от историческия контекст на социално-икономическата действителност по негово време. Както е известно от историята, началото на периодичните индустриални кризи е поставено в 1825 г., т.е. две години след смъртта на Рикардо. Прилаганият от английския икономист надисторически метод при изучаването на капиталистическата система не му позволява да разбере и разкрие цялостния характер на кризите на свръхпроизводство. Според него **производството никога няма да превиши нуждите на обществото, тъй като последните са безгранични**. Тази постановка се приема като аксиома от представителите на класическата политическа икономия. Затова при Рикардо няма специална разработка на причините, които водят до кризисно състояние от типа на свръхпроизводството. Той представя производството като ориентирано към общественото потребление. Както стана ясно вече, продажбата на стоки се представя от него като размяна на продукти.

В своите разсъждения по въпроса Рикардо се придържа към тезата на Ж. Б. Сей, а именно – **едни продукти са произведени в излишно количество, защото същевременно други са създадени в по-малък обем**. При такова разбиране логиката му е следната. **Първо**, нуждите на обществото са безгранични, **второ** – безграничните потребности се удовлетворяват чрез производство, и **трето** – производството никога не може да достигне потреблението.

Икономически идеи за уравнивяване на търговския баланс и за паричната теория

В своите възгледи за външната търговия Рикардо се явява привърженик на естественото географско разделение на труда. Той е радетел на **свободната външна търговия**. Според него **само международното разделение на труда може да осигури производството на по-евтини и доброкачествени стоки**. В дългосрочен план винаги се

⁷ Пак там, с. 225-233.

постига равновесие между износа и вноса в една страна. При това този процес го приема като автоматичен и естествен, предизвикващ уравновесяване на търговския баланс на страната в резултат на:

- ❖ международното разделение на труда;
- ❖ специализацията на отделните страни;
- ❖ свободната размяна на стоки между тях.

Той смята, че както пасивният, така и активният търговски баланс не могат да бъдат константни състояния в продължителен период от време. В този смисъл не може да има продължително време недостиг или излишък на пари. Ако такива състояния са дългосрочни, това ще възпрепятства нормалното развитие на производствените сили в страната. При пасивния баланс Рикардо твърди, че ще се увеличи износът на пари от страната, което ще предизвика намаляване на наличните парични запаси. Парите ще станат по-скъпи, а цените на стоките ще се понижат. Такава ситуация благоприятства износа на по-евтини стоки, които могат да се продадат по-скъпо в чужбина. В крайна сметка търговският баланс ще се превърне в активен поради нарастване на вноса.

Относно **парите** Рикардовото мнение е, че те са **оръдие на обръщението**. Паричният запас на страната е натрупване на средства за обръщение. Отново, както многократно беше споменато по повод интерпретацията на други икономически категории, той изгражда теорията за парите на основата на трудовата теория за стойността. В действителност неговата позиция е, че **парите не са възникнали от развитието на формите на стойността**. За него металните пари могат напълно да бъдат заменени от книжни, като стойността им ще зависи от тяхното количество в обръщение. Стъпвайки на основата на количествената теория за парите и изхождайки от трудовата теория за стойността, бележитият англичанин се опитва да разкрие закономерностите в сферата на паричното обръщение. При тези си опити той недооценява ролята на кредита, заемния капитал и неговия лихвен процент върху развитието на производствения процес. Затова отрежда и скромна роля на банките и кредита в качеството им на институти, съдействащи за установяване на ефективно и резултатно книжно парично обръщение, имащо цялостно метално покритие.

Приемането на количествената теория за парите го води към заблудата да не приема банкните като кредитни пари, зад които стоят реални икономически операции. Според Рикардо установеният от банките лихвен процент засяга само техните клиенти и не влияе върху общото ниво на процента в стопанството като цяло. Последният се регулира непосредствено от нормата на печалба. За сметка на това обаче той представя лихвения процент като част от средната печалба, а самата тя – като принадлежаща стойност. На практика нормата на процента пряко се влияе от търсенето и предлагането на заемни капитали, върху чието движение именно пренебрегнатите от Рикардо банки оказват силно влияние.

ПРИНОСЪТ НА ТОМАС МАЛТУС ЗА ПОПУЛЯРИЗИРАНЕТО И РАЗВИТИЕТО НА КЛАСИЦИЗМА В ИКОНОМИЧЕСКАТА МИСЪЛ

Томас Робърт Малтус (1766 – 1834 г.) е английски икономист и социолог. Роден е в Доркинг, близо до Лондон. Баща му е пламенен якобинец, поддържащ кореспонденция с Русо и Волтер, личен приятел на Д. Юм. В такава среда още в ранна възраст се запознава с идеите на просветителите от XVIII век.

Томас Малтус завършва Дрезус Колидж на Кеймбриджкия университет през 1788 г. и защитава докторска дисертация по богословие в 1793 г. В периода 1797 – 1803 г. е енорийски свещеник в графство Съри. През 1805 г. става професор в катедрата по съвременна история и политическа икономия в колежа на Остиндийската компания, където живее и работи до края на живота си.

Със своите идеи за общественно-икономическото развитие Малтус се приема за една от трите значими личности, допринесли за оформянето и развитието на политическата икономия като самостоятелно научно направление заедно с Адам Смит и Дейвид Рикардо. За разлика от тях обаче той е известен в историята на икономическата мисъл с прозвището „Мрачен пророк“. Основното произведение, което му носи печална слава, е „Есе върху принципа на народонаселението“, което излиза в окончателен вариант през 1798 г. Друга негова значима творба е „Принципи на политическата икономия“ (1820 г.).

Популярността си Малтус дължи преди всичко на своето есе за народонаселението. С него получава прозвището „мрачен пророк“, тъй като изложените идеи се определят като контрапункт на оптимистичната картина на бъдещото на света, която рисуват привържениците на просветителските идеи от XVIII век. Въодушевени от напредъка на човешкия разум, те вещаят постигане на съвършенство на човешкия род, състоящо се в изчезването на всички земни злини като болести, войни, престъпност и всякакви форми на страдание. Апогей на техните представи е тезата, че **увеличението на населението е белег за благоденствие**⁸.

Бащата на Малтус – Даниел, е пламенен привърженик на тези разбирания, за което често влиза в спорове със своя син. Именно есето е замислено и написано като сборник с доводи за перспективите пред човешкия род. За кратко време, поради актуалността на темата и способността на Малтус да убеждава, есето печели привърженици сред английското население.

Основните тези, засегнати от Малтус в есето, се явяват контрапункт на твърденията на негови съвременници като Уилям Годуин (английски министър) и М. Кондорсе (френски философ и математик). Те смятат, че **човекът е способен и предопределен за вечно самоусъвършенстване**. Малтус на свой ред твърди, че **човешкият прогрес е непостоянен и винаги ограничен, защото населението нараства с по-бързи темпове, отколкото производството на храна**. В подкрепа на тезата си той използва математически инструменти – геометрична и аритметична прогресия. Според Малтус, ако населението продължи да се възпроизвежда без нарочни регулации, то исторически е доказано, че се удвоява на всеки 25 години. В същото време производството на храна, поради ограничеността на земята и лимитираните възможности за плодородие, не следва тези темпове. При положение, че населението расте в геометрична прогресия, а храната в аритметична, то огромното различие в темповете на растеж естествено води до извода: **храната е необходима за живота, а страстта между половете е трайно, завладяващо чувство, раждащо неспирно нов живот**.

На практика населението все пак не е нерегулирано. Много преди да достигне дори третата степен на прогресията, два типа регулатори се задействат. Едните Малтус определя като *превантивни*, а другите като *позитивни*. Превантивните той свързва с **намаляване на раждаемостта**. Те са желани, но малко вероятни. Според него въздържанието от брак и моралното въздържание са най-успешният начин за регулиране на населението преди да са влезли в действие позитивните ограничители. Ако висшата, а донякъде и средната класа могат да бъдат убедени в това, бедните – които в най-голяма степен се нуждаят от това, не могат да бъдат убедени.

Под позитивни регулатори Малтус има предвид всяка възможна причина, поради която **настъпва преждевременна смърт**. В своето есе изброя 11 такива – нездравословни условия на работа, прекомерно тежък труд, лоша и неподходяща храна и облекло, лоши грижи за децата, болести и епидемии, войни, детеубийства, чума, глад. Това е един наистина апокалиптичен списък⁹.

⁸ Вж. Гукасян, Г. М., Г. В. Нинчиева. История экономической мысли. Завтра экзамен. „Питер“, М., 2008, с. 87-92.

⁹ Коротаев, А. В., А. С. Малков, Д. А. Халтурина. Законы истории. Математическое моделирование

При представянето на позитивните регулатори впечатление прави един пасаж от неговото произведение: „Гладът, изглежда, че е последният най-страшен бич на природата. Силата на нарастването на населението толкова превъзхожда силата на земята да произвежда средства за съществуване на човека, че преждевременната смърт по една или друга форма трябва да посети човешката раса. Пороците на човека са активни и способни средства за депопулация. Те са предвестници на една велика армия на разрушението и често свършват ужасна работа сами. Но в случай, че не успеят в тази война на изстребление, времена на болести, епидемии, смъртоносни зарази и чума връхлитат, подредени в ужасен вид, и помитат хиляди, десетки хиляди. Ако успехът им е все още непълен, тогава зад тях бавно се показва Гладът и с един мощен удар изравнява населението и храната на този свят“¹⁰.

След като прочита този пасаж шотландският писател, философ и историк Томас Карлайл нарича **политическата икономия „мрачна наука“**. Пред свои привърженици дори самият Малтус признава, че изводите му имат малко меланхоличен привкус. Въпреки получения огромен отзвук сред обществеността на Англия, а и извън нейните предели, той признава два недостатъка на своята теза. Първият се състои, както признава по-късно, в липсата на достатъчно емпирични доказателства, които да подкрепят твърденията. Вторият, по думите му, е прекалено песимистичният тон на споделените мнения. За да разбере степента на достоверност на разбиранията си за народонаселението, Малтус предприема пътувания из Европа, изучавайки всичко написано по тези проблеми.

След прекараното време в изучаване на проблемите и сблъсъка с гледните точки на други мислители и общественици на епохата „мрачният пророк“ решава да направи второ издание на „Есето“ през 1803 г. То се различава от оригинала и има по-разширен вид. В него авторът избягва философските дискусии. В същото време поставя акцент върху споровете по закона за подпомагане на бедните и по житните закони, добавяйки исторически данни за действието на открития от него принцип на народонаселението.

С цел смекчаване остротата на обрисуваната в първото издание картина на позитивните регулатори, във второто е поставено ударение върху моралното въздържание като превантивен лимитиращ фактор на народонаселението. В него Малтус споделя разбирането, че ако мъжете могат да бъдат убедени да отложат брака и останат целомъдрени, избягвайки греха, нарастването на населението може да бъде ограничено и гладът избегнат. Тук той смекчава и отношението си към Закона за бедните, като препоръчва тяхната постепенна отмяна.

Освен върху проблемите на народонаселението, спечелили му славата на „мрачен пророк“, в по-зрелите си творчески години Малтус дава своя принос за развитието на политическата икономия. В творбата „Принципи на политическата икономия“ той поставя под съмнение действието на Закона на Сей и води спор със своя добър приятел и ревностен привърженик на този закон Дейвид Рикардо. Приживе неговите позиции са остро критикувани и губи битката с именития си сънародник, но 100 години по-късно получава признание за това от друг свой бележит сънародник – Джон Мейнард Кейнс.

Въпреки песимизма на своите възгледи, Малтус получава признанието на редица свои известни съвременници, дали също своя принос в развитието на политическата икономия. Печели адмирациите на Д. Рикардо, Джеймс Мил, Джон Стюард Мил и дори на Алфред Маршал. Като професор по обща история, политика, търговия и финанси, Малтус на практика е първият професор по политическа икономия в света. В никакъв случай не може да се твърди, че само това е причината името му да нарежда по значимост до тези на Смит и Рикардо.

исторических макропроцессов. Демография, экономика, войны. УРСС, М., 2005, с. 156-157.

¹⁰ Maltus, T. R. An Essay on the Principle of Population. London, 1909, p. 69. Цит. по:Константинов, М. Населението на света. <http://www.politika.bg/article?id=22225> (последно активен към 20.06.2018 г.).

Една значителна част от съвременните икономисти въздъхват с облекчение, смятайки Малтусовата теория за народонаселението за окончателно опровергана в епохата на технологичния напредък. Въпреки това името на мрачния пророк все още се споменава по повод на фаталистичната необходимост от намиране на решение на проблеми като: замърсяването на околната среда, суровинния и енергийния недостиг, неконтролираното разпространение на ядрените оръжия и технологии, нестихващите военни конфликти, пандемии и пр. Дори и в началото на XXI век те все още напомнят за пророчествата на Малтус и формират нови негови последователи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Блауг, М. 100 великих экономистов до Кейнса. — СПб.: Экономикс, М., 2008.
2. Блауг, М. Экономическая мысль в ретроспективе. 4 – изд. „Дело ЛТД“, М., 1994.
3. Гукасян, Г. М., Г. В. Нинциева. История на экономической мысли. Завтра экзамен. „Питер“, М., 2008.
4. Кортаев, А. В., А. С. Малков, Д. А. Халтурина. Законы истории. Математическое моделирование исторических макропроцессов. Демография, экономика, войны. УРСС, М., 2005.
5. Пипев, Ив. Икономически класицизъм, посткласицизъм и неокласицизъм. „Булвест 2000“, С., 2002.
6. Рикардо, Д. За принципите на политическата икономия и данъчното облагане. ИК „Рата“, С., 2006.
7. Худокормова, А. Г. и кол. История экономических учений. Ч. 2, Изд. МГУ, М., 1994.
8. Черковец, В. Н. Всемирная история экономической мысли. Т. 3. МГУ – им. М. В. Ломоносов, „Мысль“, М., 1991.
9. Черковец, В. Н. и кол. Всемирная история экономической мысли. Т. 1, МГУ – им. М. В. Ломоносов, „Мысль“, М., 1987.
10. Черковец, В. Н. и кол. Всемирная история экономической мысли. Т. 6. МГУ – им. Ломоносова, „Мысль“, М., 1997.
11. Черковец, В. Н. и кол. Всемирная история экономической мысли. Т. 5. МГУ им. Ломоносова, „Мысль“, М., 1994.
12. Шумпетер, Й. А. История на икономическия анализ. От 1790 до 1870 г. Том 2. „Прозорец“, С., 2000.
13. Янова, В. В., Е. А. Янова. Экономическая теория. Микроэкономика. Макроэкономика. „Эксмо“, М., 2009.
14. Hart, M. H. The 100: A Ranking of the Most Influential Persons in History. Citadel, 2000.
15. Heilbroner, R. L. Understanding Macroeconomics. Fourth edition. Prentice – Hall, Inc., 1972.
16. Klamer, A. The New Classical Macroeconomics: Conversation with the New Classical Economists and their Opponents. Brighton, 1984.
17. Maltus, T. R. An Essay on the Principle of Population. London, 1909.
18. Nau, H., B. Schefold. The History of Economics. – Berlin, Heidelberg: Springer, 2002.
19. Roscher, W. Principles Of Political Economy. Vol. 1. The Project Gutenberg EBook. January 4, 2009 [Ebook 27698].
20. Roscher, W. Principles Of Political Economy. Vol. 2. The Project Gutenberg EBook. January 23, 2012 [Ebook 38655].